

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА**

МАНЬГОРА ТАМІЛА ВАСИЛІВНА

УДК 340.15:321.01 (043.3)

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ПОГЛЯДИ А.І. ЯКОВЛІВА

12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Київ – 2015

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі теорії та історії держави і права Інституту політології та права Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор історичних наук, професор
АНДРУСИШИН Богдан Іванович,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова,
проректор з навчально-методичної
роботи гуманітарних інститутів,
завідувач кафедри теорії та історії держави і права.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
КОБИЛЕЦЬКИЙ Микола Мар'янович,
Львівський національний університет імені Івана Франка,
завідувач кафедри адміністративного та фінансового права;

кандидат юридичних наук, доцент
КОРНІЄНКО Петро Сергійович,
Національна академія статистики, обліку та аудиту,
заступник першого проректора по роботі
з відокремленими структурними підрозділами.

Захист відбудеться 30 листопада 2015 року о 14:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.18 у Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий 27 жовтня 2015 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

О.В. Токарчук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Поглиблення демократичних процесів в українському суспільстві, можливість доступу дослідників до раніше закритих документів та матеріалів створили сприятливі умови до відновлення в національній пам'яті забутих або сфальсифікованих подій минулих часів. Нині дослідники відкривають все нові й нові імена призабутих чи замовчуваних державно-політичних та культурно-наукових, визначних українських діячів, правників, провідних патріотичних постатей.

Сучасні політичні події в Україні характеризуються складними внутрішньополітичними та міжнародними проблемами та вимагають детального вивчення політико-правових поглядів діячів національно-визвольного руху початку ХХ ст., вчених-емігрантів міжвоєнного періоду: А. Волошина, О. Гайманівського, М. Грушевського, Р. Лащенко, В. Липинського, О. Лотоцького, С. Шелухіна, А. Яковліва та інших, які розробили концепції державно-правового розвитку України, визначили роль української нації в цих процесах, окреслили місце України, як суб'єкта у міжнародних відносинах, з метою уникнення помилок минулого, вирішення державно-правових завдань, визначення заходів збереження територіальної цілісності України.

Андрій Іванович Яковлів – відомий український політичний діяч, учений-правознавець, історик українського права, член Української Центральної Ради (УЦР), директор канцелярії УНР, дипломат, ректор Вільного Українського Університету, фундатор багатьох еміграційних українських осередків, автор численних праць з історії держави і права, звичаєвого, конституційного, цивільного, торгового, процесуального, порівняльного, морського, річкового права. Його теоретична та практична діяльність має важливе значення для розвитку юридичної науки і потребує вивчення.

У своїй дослідницькій роботі до праць А. Яковліва зверталось чимало авторів, прямо чи опосередковано йому присвячені публікації учених-юристів, істориків, політологів, зокрема: Б. Андрусина, М. Андрусика, О. Апанович, Я. Бирича, М. Бедрій, О. Бетлій, О. Бирковича, І. Бойка, С. Віднянського, І. Верби, В. Верстюка, М. Газізова, О. Гараніна, І. Головацького, В. Горака, Т. Гошко, С. Дністрянського, М. Жовтобрюха, А. Жуковського, С. Ісакова, В. Кавунника, М. Кобилецького, І. Краснодемської, Ю. Крикун, С. Кривенка, С. Кудіна, К. Лісової, О. Макаренко, В. Масненко, І. Матяш, Ю. Михайлюка, М. Мушинки, С. Наріжного, О. Оглоблина, Л. Окіншевича, Т. Осташко, М. Палієнко, А. Петрика, М. Петріва, В. Піскун, Н. Полонської-Василенко, Я. Попенка, В. Потульницького, В. Пруса, М. Савки, Н. Сизої, В. Соловйової, В. Старосольського, Н. Стецюк, Г. Стрельського, Т. Тороповської, Я. Турчин, І. Усенка, Ю. Шемшученка, О. Яся та ін.

Проте, аналіз наукових праць з даної проблеми свідчить, що в Україні немає спеціального наукового дослідження, яке б розглядало політико-правові погляди А. Яковліва. Актуальність теми обумовлюється потребою глибокого, об'єктивного й неупередженого вивчення життя, діяльності та наукової спадщини А. Яковліва в українській правничій науці, її впливу на розвиток сучасного правознавства.

Хронологічні межі дослідження, враховуючи його специфіку, охоплюють

увесь період життя А. Яковліва – від народження (1872) до смерті (1955).

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна праця є складовою науково-дослідницької роботи кафедри теорії та історії держави і права Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова «Дослідження проблем гуманітарних наук (правознавство)», яка затверджена Вченою радою НПУ імені М.П. Драгоманова (протокол № 5 від 22 грудня 2006 р.). Тема дисертації затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол № 6 від 05 березня 2009 р.) та пов'язана з реалізацією вимог Указу Президента України від 16 травня 2005 р. про увіковічення пам'яті видатних діячів Української Народної Республіки і Західно-Української Народної Республіки.

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження полягає у з'ясуванні ролі та значення політико-правових поглядів А. Яковліва; комплексному вивченню наукової і державно-політичної діяльності; визначенні найвагоміших складових його творчої спадщини для сучасного правотворення та правозастосування.

Для досягнення поставленої мети визначені наступні *завдання дослідження*:

- проаналізувати та систематизувати історіографічну базу дослідження;
- охарактеризувати джерела дослідження;
- скласти бібліографію праць А. Яковліва;
- проаналізувати процес формування політико-правових поглядів А. Яковліва;
- визначити роль А. Яковліва в державно-політичних процесах періоду національно-визвольних змагань 1917–1921 рр.;
- висвітлити участь А. Яковліва у становленні й організації української науки та державно-правовому житті в умовах еміграції;
- виявити принципові погляди вченого на історію джерел українського права;
- проаналізувати оцінку А. Яковлівим українсько-московських договорів XVII – XVIII ст.;
- охарактеризувати погляди А. Яковліва на етноісторичні традиції української державності;
- визначити роль і місце наукової спадщини А. Яковліва в українській правовій науці та обґрунтувати її значення для розвитку сучасного правознавства.

Об'єктом дослідження є теоретико-правова спадщина А. Яковліва та його діяльність на тлі суспільно-політичних процесів періоду, що досліджується.

Предметом дослідження є політико-правові погляди А. Яковліва.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертаційного дослідження становлять сукупність філософсько-світоглядних, загальнонаукових та спеціально-наукових методів пізнання. За допомогою діалектичного методу пізнання забезпечено комплексний підхід до висвітлення процесу становлення політико-правових поглядів А. Яковліва, розкрито зміст його правової, наукової, державницької та громадсько-політичної діяльності (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3). Застосування герменевтичного методу дало можливість осмислити праці вченого, розкрити їх зміст, проаналізувати архівні матеріали, монографії, статті в періодичних виданнях та інші публікації, що дозволило розглянути політико-правові погляди А. Яковліва (підрозділи 3.1, 3.2, 3.3).

Завдання всебічного розкриття теми дисертаційного дослідження обумовило

вивчення матеріалу на основі поєднання біографічного, хронологічного й проблемно-теоретичного методів. Так, за допомогою біографічного методу вдалося максимально наближено до дійсності визначити основні етапи життя і творчості А. Яковліва (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3). Хронологічне висвітлення дозволило історично конкретно, послідовно розкрити формування наукового світогляду діяча, враховуючи особливості тогочасної історичної доби. Разом з тим, хронологічно послідовний розгляд матеріалу супроводжувався теоретичним висвітленням політико-правових поглядів А. Яковліва, а також визначенням його внеску в розвиток історико-правової науки (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3, 3.1, 3.2, 3.3).

Системно-структурний метод дозволив узагальнити та систематизувати джерельну базу дослідження (підрозділи 1.1, 1.2, 1.3), політико-правові погляди А. Яковліва, розкрити їх як складову цілісної системи теоретичних знань про державу і право першої половини ХХ ст., а також зробити висновки (підрозділи 3.1, 3.2, 3.3).

У процесі проведення наукового дослідження використовувалися спеціально-наукові методи, а саме: порівняльно-правовий та формально-юридичний, які дозволили порівняти погляди А. Яковліва з теоріями чи окремими ідеями представників історико-правової науки, з'ясувати особливості політико-правових поглядів вченого (підрозділи 1.1, 1.2, 1.3, 3.1, 3.2, 3.3).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше у вітчизняній історико-правовій науці на дисертаційному рівні комплексно досліджено політико-правові погляди А. Яковліва на основі його громадської, державно-політичної та наукової діяльності, обґрунтовано значення наукової спадщини вченого для сучасної теорії державотворення і правотворення.

Наукову новизну дисертації та особистий внесок автора характеризують, насамперед, такі результати дослідження:

вперше:

- обґрунтовано, що наукова спадщина А. Яковліва – є цілісною концепцією розвитку права та держави України на основі розвитку правових джерел, під впливом українського звичаєвого права та іноземного права;

- введено до наукового обігу архівні матеріали, які містять недосліджені та недостатньо досліджені факти біографії та праці вченого;

- запропоновано авторську періодизацію науково-дослідницької діяльності А. Яковліва, головним критерієм якої є еволюція поглядів вченого на державно-правові явища, а додатковим – місце проживання;

удосконалено:

- оцінки та висновки, які стосувалися окремих фактів формування правового світогляду і державницько-правової діяльності А. Яковліва;

- думку про використання А. Яковлівим порівняльного методу в своїх дослідженнях;

набули подальшого розвитку:

- висновок про належність А. Яковліва до представників державницького напрямку в українській історіографії;

- положення про значний внесок А. Яковліва у дослідженнях звичаєвого права, українсько-московських договорів XVII – XVIII ст., магдебурзького права,

копного судочинства, впливу іноземного права на українське право;

– висновок про концепцію української державності А. Яковліва, яку він пов’язував з історичним правом української нації, за якою визнавав домінуючу роль у заснуванні й діяльності держави.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що положення й висновки, викладені у дисертації, дозволяють використання наукової спадщини А. Яковліва на науковому та практичному рівнях, а саме:

– у науково-дослідній роботі – для подальших розробок, присвячених дослідженню наукової спадщини А. Яковліва, його внеску, як державного діяча, у розвиток сучасного праворозуміння й визначення його місця в історії політичних і правових учень;

– у навчальному процесі – для поглиблення знань студентів з таких навчальних дисциплін: «Теорія держави і права», «Історія держави і права», «Історія держави і права зарубіжних країн», «Історія вчень про державу і право», «Історія України», «Звичаєве право», «Історія судочинства», «Цивільне право», «Цивільний процес», «Кримінальне право», «Кримінальний процес», «Міжнародне право», «Порівняльне правознавство», «Порівняльне цивільне та торгове право зарубіжних країн», «Філософія права», а також при підготовці підручників і методичних розробок з відповідних дисциплін, при написанні курсових, дипломних, магістерських робіт (акт впровадження наукових розробок дисертаційного дослідження у навчальний процес Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова від 03.09.2015 р.);

– у правотворчості – при розробці нових нормативно-правових актів і суспільно важливих рішень, які стосуються різних сфер державотворення та правової системи України;

– у правовиховному процесі – для підвищення рівня правової культури й правосвідомості громадян, а також для створення та реалізації державних гарантій щодо забезпечення правової освіченості та громадської активності громадян.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації та результати дослідження були обговорені на засіданні кафедри теорії та історії держави і права Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Окремі положення дослідження викладені в наукових доповідях на Міжнародних наукових та науково-практичних конференціях: Друга Міжнародна науково-практична конференція: «Проблеми регіонального розвитку в контексті Європейсько-азіатської інтеграції» (27-28 листопада 2009 р., м. Вінниця), «Міжнародна конференція докторантів» (28-29 січня 2010 р., м. Прешов, Словаччина), «Шості юридичні читання. Правова культура, правова свідомість і право» (22-23 квітня 2010 р., м. Київ), «Сьомі юридичні читання. Культура і право на початку ХХІ століття» (19-20 травня 2011 р., м. Київ), «Восьмі юридичні читання. Правові проблеми взаємодії влади і громадянського суспільства» (10-11 жовтня 2012 р., м. Київ), «Десяті юридичні читання. Юридична освіта і наука в Україні: традиції та новачії» (15-16 травня 2014 р. м. Київ), VIII Міжнародна науково-практична конференція: «Регіон: Особливості розвитку і управління в умовах децентралізації влади» (16-17 березня 2015 р., м. Вінниця), «Одинадцяті юридичні

читання. Форма сучасної національної української держави: реалії та перспективи» (21-22 травня 2015 р. м. Київ).

Публікації. Основні положення і висновки дисертації висвітлено в 13 наукових публікаціях, з яких чотири – у виданнях, що визначені МОН України як фахові з юридичних наук, одна – у закордонному виданні, вісім – у тезах і матеріалах до конференцій.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, дев'яти підрозділів, висновків, списку використаних джерел (338 найменувань). Загальний обсяг дисертації – 227 сторінок, обсяг основного тексту роботи – 190 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дослідження, вказано на її зв'язок з науковими програмами, планами та темами, визначено мету й завдання, об'єкт і предмет дослідження, охарактеризовано методологічні засади дисертації, сформульовано наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, наведено відомості про апробацію результатів дослідження, структуру та об'єм роботи.

Перший розділ «Стан наукового опрацювання проблеми та джерельна база дослідження» складається з трьох підрозділів, присвячених історіографії проблеми, характеристиці джерел дослідження, бібліографії праць А. Яковліва.

У підрозділі 1.1 «Історіографія проблеми», з врахуванням тематики наукових досліджень, розглянуто історіографію проблеми у вітчизняному та зарубіжному аспектах.

Дослідження біографії А. Яковліва проведено на основі аналізу праць І. Верби, В. Верстюка, І. Головацького, В. Горака, А. Жуковського, С. Ісакова, С. Кривенка, С. Крищенко, В. Ластовського, О. Оглоблина, Л. Окіншевича, Т. Осташко, А. Петрика, Я. Попенка, Н. Стецюк, О. Трощинської, В. Ульяновського, І. Усенка.

Найбільш розширену біографію А. Яковліва подає у своїй статті «Андрій Яковлів (1872–1955): нарис життя та діяльності» А. Петрик. Він розглядає основні віхи наукової, громадської та політичної діяльності видатного українського вченого, дипломата, юриста.

Дослідження В. Горака є найбільш фундаментальним, у ньому автор подає біографічні дані, аналізує наукову спадщину, здійснює бібліографію праць А. Яковліва. В. Горак, на основі вивчення робіт А. Яковліва, робить висновок, що вчений належить до державницького напрямку у вітчизняній історіографії держави та права, займаючи в цьому списку одне із яскравих місць.

І. Верба, В. Верстюк, І. Підкова, Г. Стрельський, А. Трубайчук, І. Усенко подають коротку інформацію про біографію видатного українського державного діяча, дипломата, вченого, юриста на сторінках довідкових видань.

Інформація про А. Яковліва міститься в енциклопедичних виданнях: «Юридична енциклопедія» (І. Усенко), «Мала енциклопедія етнодержавства» (І. Усенко), «Українська загальна енциклопедія», «Енциклопедія українознавства» (В. Маркусь), «Енциклопедія історії України» (Т. Осташко), «Довідник з історії України» (І. Підкова), «Українська мала енциклопедія» (М. Ветухів).

Діяльність А. Яковліва в науково-культурних установах під час перебування в Чехословаччині розглядають в своїх працях Т. Андрусак, О. Бетлій, С. Віднянський, Л. Винар, М. Женченко, Я. Калакура, І. Краснодемська, С. Наріжний, О. Оглоблін, М. Петрів, Н. Полонська-Василенко, С. Ульяновська, В. Ульяновський.

Ранні краєзнавчі праці вченого досліджували Ю. Михайлюк, А. Петрик, Ю. Фартушний, І. Усенко.

Дослідженню звичаєвого права у працях А. Яковліва присвячені праці М. Бедрія, О. Івановської, В. Горака, М. Жовтобрюха, Ю. Крикун, С. Кудіна, Н. Сизої, Н. Стецюк.

Аналізу поглядів А. Яковліва щодо магдебурзького права присвячені праці Т. Гошко, М. Кобилецького, Т. Остапенко, В. Ульяновського.

Погляди А. Яковліва щодо українсько-московських договорів об'єктом свого дослідження мали О. Апанович, К. Лісова, А. Петрик, В. Степанков, В. Щербак, О. Ясь.

Дослідженню наукової спадщини вченого щодо національно-визвольних змагань присвячені праці В. Горака, В. Потульницького, Н. Стецюк, М. Чубатої.

Дипломатичну діяльність А. Яковліва частково висвітлили Д. Веденєєв, Я. Попенко, В. Соловійова.

У підрозділі 1.2 «Характеристика джерел дослідження» схарактеризовано архівні матеріали, що стосуються теми дисертації, та здійснено їх комплексний аналіз.

Джерельну базу дослідження склали різноманітні за своїм характером, походженням та змістом матеріали архівних фондів: Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України) у м. Києві, Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України) в м. Києві, Центрального державного архіву зарубіжної україніки (ЦДАЗУ) в м. Києві, Державного архіву Львівської області (ДАЛО) в м. Львові, Центрального державного історичного архіву України (ЦДАІЛ України) в м. Львові.

При написанні дослідження було використано особистий фонд 4438 Андрія Івановича Яковліва, який знаходиться в ЦДАВО України у м. Києві.

Основна діяльність А. Яковліва, як державного й політичного діяча, відображена в різних фондах доби Української Держави та УНР.

У підрозділі 1.3 «Бібліографія праць А. Яковліва» складено бібліографію праць вченого.

Перша бібліографія праць А. Яковліва була складена наприкінці 1930 р. з нагоди інсталяції професора А. Яковліва на посаду ректора Українського Вільного університету (УВУ) в Празі.

Бібліографічні довідки, подані С. Кривенком, С. Ульяновською, В. Ульяновським, І. Усенком, В. Гораком та М. Петрівим вміщують бібліографію праць А. Яковліва, але їхній перелік не повний.

Наукова спадщина А. Яковліва складає близько 100 творів, які відрізняються один від одного за багатьма параметрами.

Праці були написані в різні історичні періоди, тому відповідали тогочасним епохам, світогляду А. Яковліва.

Бібліографію праць вченого складають: монографії, статті й нариси, курси

лекцій з різних галузей права. Його наукові здобутки виходили українською, російською, французькою, німецькою та англійською мовами. Однак, велика кількість робіт ученого не опублікована.

Другий розділ «Життєвий шлях та становлення А. Яковліва як юриста та історика права» складається з трьох підрозділів, у котрих, на основі комплексного вивчення біографії А. Яковліва, визначено чинники, що вплинули на політико-правові погляди А. Яковліва.

У підрозділі 2.1 «Формування правничих поглядів А. Яковліва» подано періодизацію життя й діяльності А. Яковліва, беручи в основу хронологічний та територіальний критерії, можна виділити три періоди: 1) життя та діяльність у Російській імперії (1872–1917 рр.); 2) державницька та громадсько-політична діяльність А. Яковліва під час національно-визвольних змагань (1917–1921 рр.); 3) емігрантський період життя та наукової діяльності вченого (1923–1955 рр.).

Проаналізовано ранній період життя й діяльності. Відзначено, що історико-правові та національно-політичні погляди А. Яковліва почали формуватися під час навчання в початковій школі в Черкасах (1886–1890 рр.), в Київській духовній семінарії (1890–1894 рр.), на юридичному факультеті Дерптського (Тартуського) університету в 1898–1902 рр. Після закінчення університету він займається професійною юридичною та викладацькою діяльністю в державних та навчальних установах Києва. В цей період з'являються ранні праці А. Яковліва, присвячені результатам археологічних розкопок та на краєзнавчу тематику.

У розділі 2.2 «Державницька та політична діяльність А. Яковліва під час національно-визвольних змагань 1917–1921 рр.» розглянуто становлення А. Яковліва як громадського, державного діяча та дипломата.

Зосереджено увагу на діяльності А. Яковліва як члена Української Центральної Ради, до якої він був обраний, як представник Товариства українських адвокатів на Всеукраїнському конгресі, що проходив 6–8 квітня 1917 р. у Києві.

Приймаючи участь в засіданнях УЦР, Андрій Іванович виступав у ролі доповідача кількох проектів зміни старих чи ухвали нових законів в царині права й судоустрою. З березня голова установи М. Грушевський, запросив А. Яковліва на посаду директора канцелярії УНР. Новий директор провів організаційні заходи з метою функціонування канцелярії, розділив повноваження між чотирма секретарями, призначив їм помічників. Сам він узяв керівництво кодифікаційним відділом, який виконував дуже важливу справу – здійснював систематизацію законодавства УЦР. Було створено також інформаційний та фінансові відділи, організовано видавництво офіційного часопису «Вісті Центральної Ради».

У квітні 1918 р. А. Яковліва призначили послом до Австро-Угорщини. Основне завдання, яке ставилося перед дипломатом у Відні – ратифікація Австро-Угорщиною Брестського мирного договору, яку австрійці навмисно відклали. Крім основного договору з чотирма державами, укладеного в Бересті, делегації УНР вдалося підписати ще таємний договір з Австро-Угорщиною, на підставі якого вона зобов'язалася видати закон про територіальну автономію Галичини й Буковини.

Під час перебування в Австро-Угорщині А. Яковлів сприяв звільненню полонених українців, здійснював реєстрацію усіх полонених по різних таборах. З метою допомоги українцям, котрі перебували в Австро-Угорщині, А. Яковлів

організував консульський відділ.

13 липня 1918 р. гетьман П. Скоропадський видав наказ про призначення Андрія Івановича Яковліва директором Департаменту чужоземних зносин і лише 1 жовтня 1918 р. – наказ про звільнення урядовця з посади посла Української держави в Австро-Угорщині.

У січні 1919 р. А. Яковлів очолив дипломатичну місію до Бельгії та Нідерландів. Він намагався добитися офіційного визнання місії в Голландії та Бельгії. На думку діяча, однією з ознак офіційного визнання місії в Голландії є те, що вона отримала право видавати паспорти українцям на проїзд з Голландії до України, Німеччини, Бельгії, Англії, Америки і Франції. Всі видані паспорти визнавалися зазначеними державами.

Будучи не визнаною офіційно та не маючи можливості через те діяти дипломатичним шляхом, місія всю увагу звернула на активацію преси. З цією метою в Гаазі, було засновано «Українське пресове бюро», 25 листопада 1919 р. почало діяти пресове бюро в Бельгії.

Труднощі в роботі місії виникали за відсутності матеріальних коштів, яких не вистачало на утримання дипломатичного представництва, пресового бюро, на виплати працівникам місії та вільно найманим співробітникам. А. Яковлів неодноразово звертався до Міністерств закордонних справ та фінансів за фінансовою допомогою. Коштів, які представництво УНР в Бельгії та Голландії отримувало від видачі та продовження паспортів, посвідчень, за візи та написи на документах, було недостатньо. Фінансування зменшувалося з погіршенням становища УНР, втратою території і, як наслідок, джерел фінансування. 1 серпня 1922 р. А. Яковлів змушений був закрити дипломатичне представництво в Брюсселі.

З припиненням діяльності дипломатичної місії в Бельгії, її функції щодо охорони інтересів українців і боротьби за ідею самостійності України переходять до Філії Українського Національного Союзу в Бельгії, котру очолив А. Яковлів.

У підрозділі 2.3 «Емігрантський період життя та наукової діяльності вченого» проведено історико-правове дослідження громадсько-політичної діяльності А. Яковліва в умовах еміграції.

У 1923 р. А. Яковлів переїхав до Чехії, де працював доцентом і професором на факультеті права і суспільних наук, кафедрі цивільного процесу в УВУ, також працював в Українській господарській академії в Подєбрадах. У 1930–1931 рр. займав посаду ректора, 1931–1932 рр. – посаду проректора в УВУ.

А. Яковлів брав активну участь у створенні та розбудові еміграційних осередків в Чехословаччині, в Українському науковому інституті у Варшаві, який очолив 1939 р. до моменту закриття в умовах німецької окупації.

З грудня 1939 р. до квітня 1945 р. перебував у Празі й працював в УВУ. Був обраний ректором на 1944/45 академічний рік. Але наступ радянських військ та поява агентів НКВС змусили А. Яковліва залишити Прагу та виїхати до Баварії.

У Регенсбурзі 26 листопада 1945 р., за дозволом американської окупаційної влади відновив діяльність подєбрадський Український технічно-господарський інститут (УТГІ). А. Яковлів викладав в УТГІ курси лекцій «Цивільне право», «Цивільний процес», «Торговельне право».

Як визначний громадсько-політичний діяч, А. Яковлів певний період часу був

міністром юстиції українського екзильного уряду (Державний Центр Української Народної Республіки) та короткочасно виконував обов'язки його Голови (1944–1945 рр.).

У 1952 р. А. Яковлів переїхав до США. В Америці він включився в роботу еміграційних організацій. Вчений, будучи дійсним членом Наукового Товариства ім. Шевченка, в межах його видань надрукував одну з найважливіших праць, а саме: «Український кодекс 1743 р.». Як дійсний член Української вільної академії наук (УВАН) Андрій Іванович приймав участь у наукових засіданнях, де виступав з публічними лекціями. Публікувався в журналі «Анали УВАН».

Помер видатний український історик права, юрист, державний діяч, дипломат 14 травня 1955 р. Похований на цвинтарі УАПЦ «Саут-Баунд-Брук» (Нью-Джерсі, США).

Третій розділ «Наукова спадщина А. Яковліва» складається з трьох підрозділів, у яких розглянуто наукові погляди вченого на державно-правові явища.

Підрозділ 3.1 «Характеристика джерел українського права А. Яковлівим» присвячений аналізу джерел українського права вченим.

Встановлено, що уявлення про українське звичаєве право, як про основне джерело права, є однією з центральних історико-правових ідей А. Яковліва. Дослідник розглядає звичаєве процесуальне право, розвиток копних судів в Україні, вплив звичаєвого права на кримінальне право. На думку науковця, правові звичаї українського народу виникли ще до доби Київської Русі. В первісному періоді правного життя єдиним правотворчим джерелом був сам народ, що встановлював обов'язкові правила життя та поведінки. Першою збіркою звичаєвого права є «Руська Правда», яка використовувалася в Литовсько-Руській державі. «Руська Правда», на думку професора, є найповнішою і найважливішою історичною пам'яткою найдавнішого звичаєвого права нашого народу. Норми давнього звичаєвого права були присутні в змісті Литовського статуту, а також властиві правовим нормам Війська Запорізького.

А. Яковлів є одним з найвизначніших учених, котрий вивчав вплив магдебурзького права на місцеве самоврядування українських міст. Він позитивно оцінює поширення магдебурзького права в Україні, яке сприяло розвитку міст, ремесел і торгівлі.

Вчений займався дослідженням історії кодифікації українського права, у 1949 р. вийшла монографія «Український кодекс 1743 року «Права, по которым судится малороссийский народ». Основними джерелами Кодексу 1743 р., на думку А. Яковліва були: Литовський статут, «Саксонське зерцало», магдебурзьке право. Монографія А. Яковліва «Український кодекс 1743 року «Права, по которым судится малороссийский народ» має важливе значення для української історико-правової науки. Він продовжив працю попередніх дослідників Кодексу 1743 р., доповнив та поглибив знання про цей кодифікований акт. Праця А. Яковліва є зразком всебічного історико-правового дослідження.

У підрозділі 3.2 «Аналіз А. Яковлівим українсько-московських договорів XVII–XVIII ст.» охарактеризовано погляди вченого з даної проблеми.

Проаналізовано дві найбільш ґрунтовні праці А. Яковліва: «Договір гетьмана Богдана Хмельницького з Московським царем Олексієм Михайловичем 1654 р.» та

«Українсько-Московські договори в XVII–XVIII віках».

На перше місце серед джерел права козацької доби А. Яковлів ставить міждержавні договори з Москвою, які встановлювали й закріплювали правові відносини між Військом Запорізьким та Москвою і московськими царями. Договори містять правові норми, що стосуються як зовнішнього міжнародного становища Війська Запорізького, зокрема правових взаємин України та Москви, так і внутрішньої конституції Війська Запорізького. Історик права вважає, що договір 1654 р. – це перший і основний акт, що встановив умови правових відносин між Військом Запорізьким та Московським царем, себто між Україною та Москвою, між двома державами неоднакового державного устрою – козацькою демократичною республікою та Московською абсолютною монархією східно-азійського типу, між двома чужими, з погляду походження культури, звичаїв і мови народами. На основі аналізу юридичної природи й значення договору 1654 р. А. Яковлів вважає, що відносини між Україною й Москвою – це відносини номінальної васальної залежності чи протекторату. Через те, що Україна, коли склався договір 1654 р., була дещо слабша ніж Москва, цей військовий союз набрав ознак васалітету-протекції, але з посиленням державної могутності України в останній рік життя Б. Хмельницького (1657 р.) залежність від Московської держави стає номінальною.

У своєму дослідженні «Українсько-Московські договори в XVII–XVIII віках» А. Яковлів показує справжній характер договорів гетьманів І. Виговського, Ю. Хмельницького, І. Брюховецького, Д. Многогрішного, І. Самойловича, І. Мазепи, І. Скоропадського з московськими царями. На основі аналізу договорів з'ясовує обмеження автономних прав України. Вчений вказує, що стверджуючи договір 1654 р. та вимагаючи його затвердження від новообраних гетьманів, Москва не вагалася перед зміною його умов та обмеження прав і вольностей України шляхом нав'язування гетьманам «нових статей». Не вдалося цього зробити за гетьмана І. Виговського. За наступних гетьманів, починаючи від Ю. Хмельницького, Москві вдалося не тільки провести «нові статті», які порушували автономію України, але й підробити первісний текст договору 1654 р.

Підрозділ 3.3 «Погляди А. Яковліва на етноісторичні традиції української державності» присвячений аналізу впливу нації на розвиток державності в працях ученого.

Визначено, що основною працею А. Яковліва щодо впливу нації на розвиток державності є праця «Тисячолітні етноісторичні традиції української державності». Маловідомою, але актуальною в наш час є праця А. Яковліва, написана в 1937 р. під псевдонімом А. Чигирин «Українській вопросъ в освещеніи «Конспекта Х» исполнительного бюро совета «Национального союза новаго покольнїя въ Бѣлградѣ». Про своє авторство А. Яковлів повідомляв під час зустрічі 9 серпня 1952 р. в приміщенні УВАН у США, в Нью-Йорку.

А. Яковлів доводить, що український (малоросійський) народ, є самостійний народ, який повністю відрізняється, як за своїми етнічними, культурними та побутовими особливостями, так і за своєю мовою від великоросійського (московського) народу.

Концепція української державності А. Яковліва пов'язана з історичним правом української нації, за якою визнається домінуюча роль у заснуванні й

діяльності держави. А. Яковлівим було розроблено свою концепцію розвитку України, як незалежної держави, як способу самоорганізації української нації, яка пройшла етапи розвитку від середньовічної держави до проголошення УНР.

Про період Київської Русі А. Яковлів говорить, як про добу народження української нації, що мала свою культуру, мову та інші об'єктивні прикмети й свою національну, суверенну державу.

Традиції були продовжені в Галицько-Волинській державі, що була спадкоємицею Київської держави, поклали тверді підвалини національного й культурного розвитку української нації, давши їй духовну й матеріальну культуру, мову, право, релігію, мистецтво, перетворивши в горнилі національно-державного життя окремі племена в єдину націю, зливши й зв'язавши їх в одне національне тіло.

Ця історична традиція та історична пам'ять київської і галицько-волинської державності зберігала український народ у литовсько-польську добу, на початок якої весь народ, незалежно від станів, усвідомлював себе нацією. Основними принципами, на яких ґрунтувалася українська державність від часів Київської Русі й «Руської правди», вчений вважав демократизм, рівність класів, індивідуалізм, захист приватної власності як перші ознаки державної суверенності в житті українського народу.

Оцінюючи становище українських земель в складі Литовської держави, А. Яковлів вказує, що в XIV ст. українські землі одна за одною добровільно приєднуються до Литовської держави, крім Галичини, яку захоплює Польща. Не дивлячись на втрату своєї державності, український народ займає в Литовській державі домінуюче становище, дякуючи своїй високій духовній і матеріальній культурі: він дав цій державі мову, право, культуру, перетворивши її з Литовської в Литовсько-Руську державу. Вчений вважає, що при сприятливих політичних обставинах, Литовсько-Руська держава, перетворилася б в чисто Українську державу. Але політичні обставини не сприяли нормальному розвитку Литовсько-Руської держави: династична унія з Польщею дала перевагу польським впливам, які через півтори сотні літ остаточно взяли перевагу над впливами українськими. Традиції української державності сприяли боротьбі з Польщею за національне й культурне існування українського народу на своїх історичних землях.

А. Яковлів позитивно оцінює національно-державний рух, що підняло козацтво в 1648 р. на чолі з гетьманом Б. Хмельницьким, який сприяв відновленню української державності у формі військового типу держави – Війська Запорізького, держави самостійної й незалежної. Б. Хмельницький іменував відновлену державу українську «Князівством Руським», а народ український – «народом Руським». Державний устрій Війська Запорізького було збудовано на давніх засадах київського державного устрою з певними змінами, що викликались потребами часу. Характеризуючи період Гетьманщини, А. Яковлів відзначає, що головним керуючим напрямом козацької доби була боротьба з Московією за права й вольності України. Кожний з гетьманів, починаючи з Б. Хмельницького й закінчуючи К. Розумовським, як би він не ставився до царської влади, тим чи іншим способом відстоював права України, за них боровся, а іноді й страждав, не кажучи вже про такі героїчні постаті української історії, як гетьмани – Б. Хмельницький, І. Мазепа, П. Орлик.

Проаналізовано політико-правові погляди А. Яковліва стосовно Української Народної Республіки, які відображені в працях «До питання про легітимність уряду УНР», «Основи Конституції У.Н.Р.».

Вчений позитивно оцінює Українську Центральну Раду, як представницький орган українського народу та Всеукраїнський Конгрес (Український Національний Конгрес 19 квітня 1917 р.), на якому народ проголосив перші свої вимоги державно-політичного характеру – «національно-територіальна автономія України в складі федеративної демократичної Росії».

В період національно-визвольних змагань, на думку А. Яковліва, змінилося чотири форми державного ладу: автономія з Центральною Радою, самостійна УНР, монархічна держава гетьманська й радянська республіка у федерації з Росією. З них дві останні є чужими українському народові: держава гетьманська була утворена при допомозі німців, а радянська республіка була окупаційною, утвореною московськими комуністами при допомозі московського війська. Ні та, ні друга не були витвором вільної суверенної волі українського народу, він їх не признав і не прийняв. Єдина лише держава – УНР з спочатку й до кінця була дійсним витвором українського народу.

Визначено, що в роботі «Основи Конституції У.Н.Р.» А. Яковлів, на підставі нормативно-правових актів Української Центральної Ради та Директорії УНР, всебічно висвітлив основні принципи державного устрою та органів державної влади УНР, довів, що закордонний уряд УНР посідав легальний титул верховної влади УНР. Наголошено, що аналіз політичних подій, які передували проголошенню УНР, здійснений А. Яковлівим на основі об'єктивного підходу, застосовуючи структурно-системний та формально-логічний методи дослідження.

ВИСНОВКИ

У висновках сформульовані найбільш суттєві результати та положення дослідження, на основі теоретичного узагальнення з'ясовано роль та значення політико-правових поглядів А. Яковліва.

1. Аналіз історіографії проблеми дозволяє стверджувати, що українська історико-правова думка в радянський час майже не вивчала наукову спадщину А. Яковліва, що було зумовлено відповідною ідеологією. Основна увага зверталася на оцінку вченим українсько-московських договорів. Перші історіографічні праці – С. Наріжного, О. Оглоблина, де аналізувалися погляди А. Яковліва, з'явилися в еміграції. В США наукову спадщину досліджували М. Андрусак, М. Ветухів, Я. Падох.

За часів незалежної України з'явилося багато досліджень присвячених творчому доробку А. Яковліва. Основна тематика досліджень пов'язана з біографією вченого, вивченням ним звичаєвого права, магдебурзького права, впливу іноземного права на українське право, проблем українсько-московських договорів XVII–XVIII ст.

Проаналізовані джерела дають можливість зробити висновок, що наукова спадщина А. Яковліва потребує більш детального вивчення, особливо в сучасних умовах, з метою отримання корисної інформації для вирішення проблем,

пов'язаних з державотворенням та правотворенням.

2. Джерельну базу дослідження складають: 1) архівні матеріали; 2) праці А. Яковліва; 3) праці з державно-правової тематики, в яких розглядаються політико-правові погляди А. Яковліва.

Складнощі при вивченні політико-правових поглядів А. Яковліва пов'язані з відсутністю доступу до архівних матеріалів, які знаходяться за кордоном – у Чехії та США.

3. З метою підвищення ефективності дослідження політико-правових поглядів, наукову спадщину А. Яковліва можна класифікувати за тематикою творів: 1) історичне краєзнавство; 2) уявлення вченого про українське звичаєве право; 3) про вплив іноземного права на українське право; 4) погляди вченого на події, пов'язанні з суспільно-політичними реаліями в Україні в XVII–XVIII ст.; 5) праці, в яких відображені ідеї стосовно розвитку держави та права України в XX ст.; 6) спогади; 7) підручники, курси лекцій з різних галузей права; 8) публікації з різних тем.

Аналіз наукової спадщини дає підстави стверджувати, що велика кількість праць не опублікована й не введена до наукового обігу, значна кількість праць потребує перевидання в сучасній Україні, оскільки вони були опубліковані за межами України в 30–50 рр. XX ст. і до них немає відкритого доступу.

Лекційні курси А. Яковліва є актуальними в наш час, оскільки їх зміст відображає основні етапи розвитку історії держави та права України й зарубіжних країн, характеризує розвиток різних галузей права на основі порівняльного аналізу та думки різних авторів, що дає можливість віднести його до засновників української компаративістики.

4. З'ясовано, що політико-правові погляди А. Яковліва почали складатися з дитинства, під час навчання в початковій школі в Черкасах (1886–1890 рр.), Київській духовній семінарії (1890–1894 рр.), Дерптському (Тартуському) університеті (1898–1902 рр.), університеті св. Володимира в Києві (1904 р.). Значний вплив на становлення його національного світогляду склала участь в Дорпатській українській студентській громаді, стажування у Варшаві, ранні праці А. Яковліва, участь у діяльності київської «Просвіти».

Формуванню правових поглядів сприяла юридична практика на державній службі у Київській казенній палаті, Київській міській управі, Київській колегії адвокатів, викладання основ права та законодавства в 1-й Київській комерційній школі.

5. Встановлено, що Лютнева революція 1917 р. активізувала громадсько-політичну діяльність А. Яковліва, він став фундатором Товариства українських адвокатів, Українського правничого товариства, взяв участь у Всеукраїнському конгресі, був обраний до Української Центральної Ради, став членом Радикально-демократичної партії (Партії соціалістів-федералістів), взяв участь в українському правничому з'їзді 13–14 червня 1917 р.

У березні 1918 р. А. Яковлів став директором канцелярії УНР, очолював кодифікаційний відділ, який здійснював систематизацію законодавства УЦР, приймав участь в організації Генерального Суду.

Після підписання Берестейського договору постало питання про створення

дипломатичних представництв УНР і А. Яковліва призначили послом до Австро-Угорщини; 13 липня 1918 р. він призначений директором Департаменту чужоземних зносин, а з січня 1919 р. – Голова Надзвичайної Дипломатичної Місії до Бельгії та Голландії. Займаючись дипломатичною роботою, А. Яковлів показав професіоналізм, працелюбність, організаторські здібності, прагнення сприяти визнанню незалежної Української держави, ним були розроблені рекомендації щодо укріплення міжнародного становища України, з проблем участі в міжнародних конференціях в Спа (липень 1920 р.), Брюсселі (вересень 1920 р.), в Генуезькій конференції (травень 1922 р.).

6. З'ясовано, що перебуваючи в еміграції, А. Яковлів займається викладацькою, науковою і громадською діяльністю.

А. Яковлів займався науково-педагогічною діяльністю в Українському Вільному Університеті в Празі та Українській Господарській академії в Подєбрадах. Прочитав своїм студентам близько 20 лекційних курсів, його лекції прослухало понад 1 тис. студентів. Ним були підготовлені наукові статті та підручники (навчальні посібники), безпосередньо присвячені проблемам різних галузей права, методиці їх викладання тощо. На 1930–1931 навчальний рік А. Яковліва було обрано ректором.

Правник брав активну участь у створенні й розбудові еміграційних осередків: Історично-філологічного товариства у Празі, Українського академічного комітету, Міжнародної комісії для інтелектуальної співпраці при Лізі Націй у Женеві, Наукового товариства імені Т. Шевченка у Львові, Українського наукового інституту у Варшаві, Українського наукового інституту у Берліні, Української Могилянсько-Мазепинської академії наук, Українського Правничого Товариства, Музею Визвольної боротьби у Празі, Ліги української культури, Українського товариства прихильників книги, Союзу українських журналістів і письменників на чужині, Української бібліотеки імені С. Петлюри в Парижі, Першого, Другого українських наукових з'їздів, з'їзду українських правників.

У 1952 р. А. Яковлів переїхав до США і, не дивлячись на похилий вік, включився в роботу еміграційних організацій: Української Вільної Академії Наук, Товариства Українських правників, Українського Технічного інституту в Нью-Йорку, Української академії мистецтв і наук в США, публікувався в американських виданнях.

7. Дослідження наукової спадщини А. Яковліва дає підстави стверджувати, що він велику кількість наукових робіт присвятив аналізу, історії створення та застосування на практиці джерел українського права. Ним були написані монографії, статті в періодичних виданнях. Історик українського права подає класифікацію джерел права, зокрема, за своєю формою пам'ятки українського права поділяються на: символічні, усні, рукописні, і духовні. У формі усних переказів (преданій, старовини, пошлени), правних народних приказок і в формі символів дійшли до нас норми народного звичаєвого права. У рукописній формі дійшли пам'ятки законодавчої й судової чинності органів державної та судової влади; невелика кількість пам'яток дійшла в друкованій формі. За своїм змістом пам'ятки українського права поділяються на офіційні і неофіційні збірки законів, різні акти державної влади, судові акти різного роду та їх збірки, збірки актів чинності

адміністративної влади, громадських органів і т.п. За другорядні джерела права служать історичні пам'ятки взагалі, як літописи, приватно-правові акти тощо.

Важливе значення у розвитку джерел українського права мали впливи римського, чеського, німецького, польського права.

8. Проаналізовано, що важливе значення серед джерел права відігравали українсько-московські договори. А. Яковлів присвятив їм ряд праць, найбільш ґрунтовними є: «Договір гетьмана Богдана Хмельницького з Московським царем Олексієм Михайловичем 1654 р.» та «Українсько-Московські договори в XVII–XVIII віках». На основі аналізу праць А. Яковліва, стосовно українсько-московських договорів XVII–XVIII ст., можна зробити висновок, що він належить до представників емігрантсько-державницького напрямку в українській історіографії, до якого належали О. Гайманівський, Р. Лащенко, О. Лотоцький, С. Шелухін, котрі розглядали українсько-московські договори, як заходи царського уряду щодо обмеження автономії України.

Через українсько-московські договори А. Яковлів досліджує правовий статус Гетьманщини, відносини з Росією, як повноправною стороною у договорах, яка виступала гарантом суверенітету України до 1709 р. Нормативно-правові акти, що були прийняті російськими царями після 1709 р. називає не договорами, а наказами, які були односторонніми актами царської влади й видавалися без участі української сторони в їх розробці. Кожний новий царський акт все більше обмежував автономію України, поки не ліквідував її остаточно.

9. Визначено, що досліджуючи теоретичні проблеми української нації і держави, А. Яковлів домінантою історичної оцінки вважає лише українську націю та її історичні традиції. Він розглядає націю як історичний витвір, що склався не тільки з живого покоління людей, пов'язаних між собою об'єктивними національними прикметами та волею належати до нації, а й з усіх поколінь, як тих, що жили в історичному минулому, так і тих, що народяться й житимуть у майбутньому, на зміну своїх батьків, дідів, прадідів. Ця дефініція, на думку історика права показує, яке важливе історичне, національне й правове значення для нації має повнота національної структури, в першу чергу її минулі покоління, що витворили історію народу, його культуру, мову, державні традиції, всі ті прикмети, які об'єднують людей в націю та на основі яких живе покоління нації, виявляє волю належати до своєї нації, жити власним, самостійним, національним і державним життям.

А. Яковлів вважав, що традиції, на яких має ґрунтуватися концепція української державності, повинні складати синтез історичних державних традицій Київської Русі, Галицько-Волинської та Литовсько-Руської держав, Гетьманщини та УНР-ЗУНР, а також прагнень української нації до відродження держави в періоді бездержавного життя.

Сучасна політична ситуація в Україні підвищує інтерес до політико-правових поглядів А. Яковліва, що має сприяти об'єднанню української нації з метою збереження державності.

10. Визначено, що наукова спадщина А. Яковліва займає визначне місце в українській історико-правовій науці. Дослідження А. Яковліва з різних галузей права є підґрунтям для сучасного правотворення та правозастосування.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях

1. Маньгора Т.В. Бібліографія праць А. Яковліва / Т.В. Маньгора // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 18. Економіка і право: зб. наукових праць. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010. – Випуск 8. – С. 142–146.
2. Маньгора Т.В. Діяльність А. Яковліва як вченого-правознавця в еміграції /Т.В. Маньгора // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 18. Економіка і право: зб. наукових праць. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2012. – Випуск 17. – С. 84–88.
3. Маньгора Т.В. Звичаєве право в працях Андрія Яковліва / Т.В. Маньгора // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 18. Економіка і право: зб. наукових праць. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014. – Випуск 25. – С. 142–147.
4. Маньгора Т.В. Становлення А.І. Яковліва як юриста та історика права / Т.В. Маньгора // Часопис Київського університету права. – 2010. – № 1. – С. 67– 72.
5. Mangora T. Lectures on legal subjects by A. Yakovlev and their modern value / Tamila Mangora // *Legea si viata*, 2014. – № 7/3 (271). – P. 70–72.

Тези доповідей на конференціях, що додатково відображають результати дослідження

6. Маньгора Т.В. Яковлів А.І. – правознавець і історик права / Т.В. Маньгора // Проблеми регіонального розвитку в контексті Європейсько- азіатської інтеграції: матеріали та тези виступів Другої Міжнародної науково-практичної конференції. Частина 2. – / М-во освіти і науки України, Укоопспілка, Вінницький кооперативний інститут. – Вінниця: ВКІ, 2009. – С. 158–161.
7. Маньгора Т.В. Деятельность А. Яковлева в эмигрантский период / Т.В. Маньгора // *Vysledky vyskumu: zbornik prispevkov z medzinarodnej konferencie doktorandov*. – Presov, 2010. – P. 138–141.
8. Маньгора Т.В. Дипломатична діяльність Андрія Яковліва / Т.В. Маньгора // Шості юридичні читання: матеріали. Правова культура, правова свідомість і право: матеріали Міжнародної наукової конференції 22–23 квітня 2010 року. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010. – С. 105–107.
9. Маньгора Т.В. Звичаєве право в працях Андрія Яковліва / Т.В. Маньгора // Сьомі юридичні читання. Культура і право на початку ХХІ століття: матеріали Міжнародної наукової конференції 19–20 травня 2011 року. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. – С. 188–191.
10. Маньгора Т.В. Викладання юридичних дисциплін А.І. Яковлівим / Т.В. Маньгора // Восьмі юридичні читання. Правові проблеми взаємодії влади і громадянського суспільства: матеріали Міжнародної наукової конференції 10-11 жовтня 2012 року / ред. кол.: В.П. Андрущенко, Ю.С. Шемшученко, Б.І. Андрусин [та ін.]. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2012. – С. 124–125.

11. Маньгора Т.В. Лекційні курси А. Яковліва та їх значення / Т.В. Маньгора // Десяті юридичні читання. Юридична освіта і наука в Україні: традиції та новації: матеріали Міжнародної наукової конференції 15–16 травня 2014 року / ред. кол.: В.П. Андрущенко, Ю.С. Шемшученко, Б.І. Андрусишин [та ін.]. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014. – С. 107–109.

12. Маньгора Т.В. Вплив Магдебурзького права на самоуправління українських міст та його оцінка А. Яковлівим / Т.В. Маньгора // Науковий вісник ВКІ «Регіон: Особливості розвитку і управління в умовах децентралізації влади» Статті учасників VIII Міжнародної науково-практичної конференції, 16–17 березня 2015 р. – Вінниця: ТОВ, 2015. – С. 147–149.

13. Маньгора Т.В. Погляди А. Яковліва на договір гетьмана Богдана Хмельницького з московським царем Олексієм Михайловичем / Т.В. Маньгора // Одинадцяті юридичні читання. Форма сучасної національної української держави: реалії та перспективи.: матеріали Міжнародної наукової конференції 21–22 травня 2015 року / ред. кол.: В.П. Андрущенко, Ю.С. Шемшученко, Б.І. Андрусишин [та ін.]. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2015. – С. 83–86.

АНОТАЦІЇ

Маньгора Т.В. Політико-правові погляди А.І. Яковліва. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – Київ, 2015.

Дисертація є першим комплексним дослідженням політико-правових поглядів А. Яковліва та їх реалізації в контексті його наукової, громадської і політичної діяльності.

Проведено аналіз історіографії теми дослідження, вивчено джерела, що стосуються державницької, громадсько-політичної, викладацько-наукової діяльності А. Яковліва. Охарактеризовано джерельну базу дисертації: архівні матеріали, праці А. Яковліва, праці з державно-правової тематики, в яких розглядаються політико-правові погляди А. Яковліва.

На основі вивчення життєвого шляху А. Яковліва розглянуто становлення його як юриста та історика права, проаналізовано процес трансформації політико-правових поглядів А. Яковліва. Внаслідок вивчення праць А. Яковліва виокремлено його погляди щодо джерел українського права, українсько-московських договорів, української нації та держави. Обґрунтовано внесок вченого в українську правову науку та проаналізовано значення його політико-правових поглядів для сучасного правотворення та правозастосування.

Ключові слова: А. Яковлів, політико-правові погляди, право, держава, історія права, джерела українського права, українсько-московські договори, нація.

Маньгора Т.В. Политико-правовые взгляды А.И. Яковлива. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01 – теория и история государства и права; история

политических и правовых учений. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. – Киев, 2015.

Диссертация является первым комплексным исследованием политико-правовых взглядов А. Яковлива и их реализации в контексте его научной, государственной, общественной и политической деятельности.

Проведен анализ историографии темы исследования, изучены источники, касающиеся государственной, общественно-политической, преподавательской, научной деятельности А. Яковлива. Охарактеризована источниковедческая база диссертации, которую составили архивные материалы, труды А. Яковлива, работы по государственно-правовой тематике, в которых рассматриваются политико-правовые взгляды А. Яковлива.

Анализ научного наследования дает основания утверждать, что большое количество работ не опубликовано и не введено в научный оборот, значительное количество работ требует переиздания в современной Украине, так как были изданы за пределами Украины в 30–50 гг. XX в. и к ним нет открытого доступа.

Определено, что лекционные курсы А. Яковлива актуальны в наше время, так как их содержание отражает основные этапы развития истории государства и права Украины и зарубежных стран, характеризует развитие различных отраслей права на основе сравнительного анализа и мнения разных авторов, что дает возможность отнести его к основателям украинской компаративистики.

На основе изучения жизненного пути А. Яковлива рассмотрено становление его как юриста и историка права, проанализирован процесс трансформации политико-правовых взглядов А. Яковлива.

Определено, что большое количество научных работ А. Яковлив посвятил анализу, истории создания и применения на практике источников украинского права. Им были написаны монографии, статьи в периодических изданиях. Важное значение в развитии источников украинского права имело влияния римского, чешского, немецкого, польского права.

Проанализировано, что важную роль среди источников права имели украинско-московские договоры. А. Яковлив посвятил им ряд работ, наиболее важными являются: «Договор гетмана Богдана Хмельницкого с Московским царем Алексеем Михайловичем 1654 г.» и «Украинско-московские договора в XVII–XVIII веках». На основании анализа работ А. Яковлива относительно украинско-московских договоров XVII–XVIII в. можно сделать вывод, что он принадлежит к представителям эмигрантско-государственного направления в украинской историографии.

Установлено, что исследуя теоретические проблемы украинской нации и государства, А. Яковлив доминантой исторической оценки считает только украинскую нацию и ее исторические традиции. А. Яковлив считал, что традиции, на которых должна основываться концепция украинской государственности, должны составлять синтез исторических государственных традиций Киевской Руси, Галицко-Волынского и Литовско-Русского государства, Гетьманщины и УНР-ЗУНР, а также стремлений украинской нации к возрождению государства в периоды безгосударственной жизни.

Определено, что современная политическая ситуация в Украине, повышает

интерес к политико-правовым взглядам А. Яковлива, что должно способствовать объединению украинской нации с целью сохранения государственности.

Установлено, что научное наследие А. Яковлива занимает выдающееся место в украинской историко-правовой науке. Исследования А. Яковлива по различным отраслям права являются почвой для современного правотворчества и правоприменения.

Ключевые слова: А. Яковлив, политико-правовые взгляды, право, государство, история права, источники украинского права, украинско-московские договоры, нация.

Mangora T.V. Political and legal views of A. Yakovliv. – Manuscript.

Dissertation for a Candidates Degree in Law Sciences, Speciality 12.00.01 – theory and history of state and law; history of political and legal doctrines. – National Pedagogical University named after M.P. Dragomanov. – Kyiv, 2015.

The dissertation is the first comprehensive study of the political and legal views of A. Yakovliv and their implementation in the context of its scientific, social and political activities.

The historiographical analysis of the research topic has been carried out, the sources concerning the state, socio-political, educational and scientific activities of A. Yakovliv has been studied. The source base of the thesis has been characterized: archive materials, the works of Yakovliv, and works of the state-legal issues that deal with the political and legal views of A. Yakovliv.

The establishment as a lawyer and law historian has been considered on the basis of A. Yakovliv's career, the process of transformation of the political and legal views of A. Yakovliv has been analyzed. A. Yakovliv's views on the sources of Ukrainian law, Ukrainian-Moscow Treaty, the Ukrainian nation and the state have been singled out as a result of the study of his works. A. Yakovliv's scientific contribution in Ukrainian legal science is justified, the significance of his political and legal views for modern law-making and enforcement is analyzed.

Keywords: A. Yakovliv, political and legal views, law, government, history of law, sources of Ukrainian law, Ukrainian-Moscow Treaty, nation.